

Balázs Eszter

A franciaországi zsidóság sorsa a második világháború alatt

A századfordulót követően a francia gyarmatosítás sikerei és a szomszédos, ráadásul ellenséges Németország egyre növekvő magabiztossága a francia közvélemény figyelmét a Dreyfus-per mentén keletkezett társadalmi válságról egy csapásra a külpolitika eseményeire terelték.

A figyelem középpontjából kikerülő zsidóság számára újra lehetőség nyílt, hogy visszahódítsa korábban elfoglalt és a per következtében kissé megingott közéleti és gazdasági pozícióit, illetve lassan újból öntudatra találjon. Dreyfus rehabilitációja után néhány évvel már csak egy nagyon gazdag és szép zsidó lányról szóló, ostoba mondóka rosszízű csattanója (szép, mint Vénusz, gazdag, mint Krószus, és ártatlan, mint... Dreyfus) emlékeztetett arra, hogy a per valójában olyan súlyos, az egész társadalmat érintő indulatokat kavart fel, amelyek egykönnyen nem képesek leülepedni.

A regenerálódás folyamatára, gyorsaságára és hatékonyságára ugyanakkor óriási befolyással voltak a századelőn Közép- és Kelet-Európából Franciaországba sokszor családosan érkező zsidók, akikhez ráadásul a törökországi területekről elmenekülők is csatlakoztak.¹ E jelentős zsidó bevándorlási hullám részeként utolsóul a Crémieux-ben megkötött egyezmény következtében francia állampolgárságot nyert algériai zsidók telepedtek le a kontinensen. Míg 1900-ban mindössze 5 ezer zsidó élt Párizsban, az 1905-ös orosz forradalom után már csaknem ennek háromszorosa. A folyamatos gyarapodás következtében az első világháború előestéjén a Franciaországban tartózkodó zsidók száma már elérte a 120 ezret, aminek nagyjából egyharmad részét az újonnan bevándorolt zsidóság tette ki.

A Gare de l'Est-re érkező és a közelben, a Marais környékére letelepedő újonnan érkezett zsidók politikai nézetei meglehetősen változatos képet mutattak; voltak közöttük cionisták és Bund-tagok, de többségükre, szűkös életkörülményeik miatt, szin-

te törvénytörően a szocialista vagy forradalmi eszmék hatottak. Ugyanakkor az őslakos zsidóság egyáltalán nem rokonszenvezett a bevándorlókkal; rossz szemmel nézte a tőlük külsejükben elütő és szegény, ráadásul felforgató nézeteket valló hittestvéreik fokozatos gyarapodását. A köztük lévő távolságtartást éppúgy jellemezte, hogy 1914-ben a bevándorlók első kápolnájának felszentelésétől a francia főrabbi és a Consistoire tüntetőleg távol maradt, mint az, hogy a honos zsidók és az új kolóniák közötti közelebbi ismeretség, illetve házasság is nagyon ritkának bizonyult.

A kezdeti beilleszkedési nehézségek ellenére a bevándorolt zsidóság látványos gyorsasággal lett lojális új hazája iránt. Mi tagadás, a köztársaság szabadságot, testvériséget és egyenlőséget hirdető jelszavai igen vonzóknak bizonyultak az addig sokszor csak diszkriminációt és elnyomást ismerő, frissen letelepedett zsidóknak. A francia nyelvet és kultúrát, no meg, közvetett módon, az állam elvárásait, többnyire a francia iskolákba beíratott gyermekek közvetítették a szokásaiktól és nyelvhasználatuktól megválni nehezebben tudó szülők számára.²

Az első világháború ideiglenesen tompította a francia társadalomban egyre mélyebb szociális és vallási különbségek érzékelését. A *szent egységben* összekovácsolódni látszó lakosság részeként a zsidók is felsorakoztak a haza védelmére. Sok honos zsidó a korábban németek által annektált területekről származott, és elkötelezettségüket Franciaország iránt szülőföldjük visszaszerzésének reménye csak tovább erősítette. A franciaországi zsidók egyöntetű elkötelezettségét mi sem mutatja jobban, mint hogy a rabbik, a hazafias jelszavak hivatalos közvetítőjeként, prédikációikban előszeretettel vontak történelmi párhuzamot Debora és Jeanne d'Arc között.

A nem honos zsidókat akik külföldi létükre a

francia hadseregben nem teljesíthettek ugyan katonai szolgálatot, „csak” a Légióban, elsősorban a befogadó ország iránti hála vezette a Franciaország melletti kiálláshoz.³

Egy Franciaország oldalán vívott háború a zsidók szemében egyben azon ország oltalmát is jelentette, amelyet a népek felszabadítása legelkötelezettebb harcosának vélték. Ehhez az értelmezéshez igen közel állt egyébként a cionizmus híveinek elképzelése is, akik számára „a francia győzelem a Nemzetek emancipációjának kulcsa [...], a Jeruzsálembe való visszatérés reménye és talán annak a cionista álomnak a megvalósulása, amely ma még nem több utópiánál”.⁴

Ugyanakkor a Németországban megerősödött, újkeletű antiszemitizmus fenyegetése sem maradt észrevétlen a bevándorló zsidóság körében. André Spire 1917-ben megjelent *Le juif et la guerre* című munkájában a következőképp érvel: „Ha kigyulladt a ház, mindegy, ki oltja el a tüzet.”⁵ Azaz a francia zsidóság a németek elleni összefogásban még a középkori antijudaizmusáról jól ismert cári Oroszországnak mint szövetséges nagyhatalomnak az oldalán is hajlandó harcba szállni a francia győzelemért.

Az ekkor Franciaországban tartózkodó negyven-ezer nem honos zsidó közül tízezer önkéntes harcolt az első világháborúban, és közülük ötezer közkatona, százhuszonkét tiszt és ugyanennyi altiszt vesztette életét a harcokban.

A versailles-i béke következtében visszacsatolt keleti területekkel Franciaországhoz került zsidó lakosság tovább növelte a franciaországi zsidóság összlétszámát. E hányatott múltú népesség ha lehet, még odaadóbban rótt le kegyeletét a haza előtt, mint az ország más területeiről származó hit-társaik. A negyven év óta az elvesztett területek visszaszerzésére váró franciák is meglehetősen tisztelettel és rokonszenvvel fordultak az elszakadt területek lakossága, így az ottani zsidók felé. Minden jel arra mutatott tehát, hogy a francia zsidóság immár szerves része a nemzetesnek.

A háború azonban más következményekkel is járt a franciaországi zsidóságra nézve, mint az elzászi és lotharingiai hittestvéreikkel való újraegyesülés. Az európai határmódosítások miatt több tízezer zsidó menekülthullám árasztotta el Nyugat-Európát, s 1919 és 1939 között csak Franciaországban kb. 150 ezer zsidó települt le.⁶ E nagyszámú önmagában nézve azonban meglehetősen csa-

lólka, hiszen a gazdasági világválságig munkaerőhiánnyal küszködő Franciaországba letelepült bevándorlóknak mindössze 10 százaléka volt zsidó.

Az első világháború előestéjén a Franciaországban tartózkodó 300 ezer zsidó közül már csak hozzávetőlegesen 90 ezer volt őshonos.⁷ Ennek legfőbb oka, hogy az állam nem tett határozott lépéseket a bevándorló zsidóság honosítása érdekében. 1929-ben mindössze 2 908, Léon Blum kormányzása idején pedig már csak 597 zsidó személy honosítására került sor, úgyhogy zsidó személyek honosítása 1929-ben az összes honosítás 10 százaléka, 1939-ben már csak 2,7 százaléka volt.

1930-ig a zsidók bevándorlása egyedül az akkoriban még marginális szerepet betöltő szélsőjobboldalt foglalkoztatta. A gazdasági világválságot követő években azonban a munkanélküliség növekedésével és azzal fordított arányban, a politikusok népszerűségének látványos csökkenésével a szélsőséges programmal is rendelkező mozgalmak hamar támogatókra leltek. Az olasz fasizmus mintájára szerveződött és a de La Rocque tábornok irányítása alatt álló *Croix de feu*, a Léon Daudet és Maurras neve által fémjelzett *Action française* és a Marcel Bucard vezette „francistes” közös jellemzője a xenofóbia volt. Ez azonban korántsem jelentette azt, hogy a szóban forgó pártok automatikusan antiszemita jelleget is öltöttek: a *Croix de feu* például sohasem hirdetett zsidóellenes jelszavakat, és számos zsidó származású taggal is rendelkezett.⁸

A zsidók iránti ellenszenv felerősödésében komolyabb fordulat az évtized derekán következett be. Az 1936-ban kormányra került, a baloldali pártokat tömörítő Front Populaire sikertelen politikai, illetve elsősorban külpolitikai manőverei páratlanul felkorbácsolták a szélsőjobb antiszemita érzelmeit. Az antiszemita uszítás elől sem elzárkózó lapok, a *L'Action Française*, a *Je suis partout*, a *Gringoire*, a *Le Franciste*, a *La France enchaînée* – leginkább a népfrentkormány által a spanyol köztársasági kormánynak tett (valójában egyáltalán nem nagylelkű) szolidaritási gesztust nehezményezték (a kommunisták hatalomra jutását biztosító út egyengetését látták benne), de ugyanígy bírálták azt is, hogy Blumék tárgyalásokat kezdeményeztek a náci Németországgal. Ez utóbbi közeledést Blum személyes bosszújának vélték saját, német hittársai felett.

A szélsőjobb, a jobboldal tradicionális kommunistaellenességéből merítve s a korhoz igazodva antibolsevista hangsúllyal látta el a már kissé megko-

pott, századfordulós antiszemita jelszavakat: így lett egy csapásra megnyilatkozásaikban a Blum-kormányból judeo-bolsevista összeesküvők gyülekezete, magából Léon Blumból pedig a „zsidók háborújának” szimbóluma. Noha az emancipáció óta számos zsidó töltött be magas funkciót az államvezetésben, Léon Blum volt az első magas rangú politikus, akit ily kíméletlenül ostromoztak származása miatt.

Különös módon a szocialista Léon Blum nemcsak a szélsőjobboldalnak, de a kommunistáknak is kedvelt céltáblája volt. Figyelmet érdemel, hogy a nagy munkanélküliség idején André Marty ugyanazokat a frázisokat pufogtatta a tömegek előtt szónokolva a Blum-kormány lejáratására, mint a politikai palletta másik oldalán állók: *La France aux Français!* 1940 őszén a Brüsszelben tartózkodó FKP vezetősége pedig nyílt támadásba lendülve már odáig is elmerészkedett, hogy felhatalmazta egyik emberét, tanúskodják Reynaud, Daladier és Blum ellen Pétain marsall bírósága előtt. Blum lejáratásában nem kevés szerepet játszottak tehát a kommunisták is akár a *Gringoire* is közölhette volna azt, ahogyan Marty 1940. november 8-án a brüsszeli *Le Monde*-ban a népfrentkormányt „a rablásokért és fosztogatásokért kitüntetett nagy kozmopolita pénzemberek intimitása”-ként jellemezte.⁹

Az, ahogyan Blum a jobb- és a baloldal egy részének szemében egyaránt a gyűlölet tárgyává vált, előrevetítette a politikai mezőny szélsőségei között a megszállás kezdetekor megvalósuló, a pillanatnyi érdekérvényesítés vezérelte „együttműködést”.¹⁰

A népfrentkormány pocskondiázása azonban nem merült ki Blum személyének porig gyalázásában; Hitler uszításának hatására a szélsőjobb a Franciaországban letelepülni szándékozó, a nácik hatalomra kerülése után Közép-Kelet-Európát elhagyni kényszerült zsidóságot is célba vette. Számos honos zsidó sem nézte jó szemmel az antiszemita támadásokat elsődlegesen kiváltó hittestvéreik gyarapodását. René Raoul Lambert több ízben is szóvá tette a zsidó sajtóban, hogy Franciaország már nem képes többé a bevándorlók felkarolására, s ha azok mégis maradni akarnak, alkalmazkodniuk kell a honos zsidóság szokásaihoz, és teljesíteniük az állam elvárásait.

A müncheni szerződés agyaglábakon álló és nagyon is vitatott „sikere” nemhogy tompította volna, inkább felerősítette Franciaországban az antiszemita propagandát. Az elsősorban a menekült zsidók-

ra nehezedő elviselhetetlen lelki és részben már testi nyomás végül von Rath német követségi tanácsos meggyilkolásához – egy tizenhét éves zsidó fiú elkeseredett tettéhez – vezetett.¹¹ A Párizsban elkövetett merénylet mindenekelőtt a németországi zsidóságra nézve járt súlyos következményekkel: a nácik bosszúja, a Kristályéjszaka néven emlegetett berlini pogrom többek között 35 ezer ember koncentrációs táborba hurcolását eredményezte, leleplezve a német zsidóság végső kiszolgáltatottságát és védtelenségét a náci államhatalommal szemben.

A franciaországi szélsőjobbnak a harmincas évek második felében a bevándorló, főleg menekült zsidók ellen indított sorozatos támadásaival szemben a nem honos zsidók a francia kormányt a Müncheni egyezmény előtt és azután is – legalábbis a német megszállás kezdetéig – csak mint *bevándorlók* foglalkoztatták. A húszas években érvényes, a bevándorlást elősegítő emigrációs politika ugyanis a gazdasági világválság után szétesett, és a bevándorlás szabályozása egyre inkább a bevándorlás korlátozásában nyilvánult meg. Ugyanakkor a harmincas évek bevándorlói sokban különböztek az előző évtized vállalkozó kedvű munkásaitól: a családostul, szakképzettség és idegennyelvtudás nélkül érkező külföldiek elsősorban politikai és csak másodsorban gazdasági okokból döntöttek Franciaország mellett. Ekkora menekültáradat nagyságrendjénél és heterogenitásánál fogva már csak adminisztratív okokból is a bevándorlási politika szabályozhatatlanságát eredményezte. A megtorló rendelkezések útján állampolgárságuktól megfosztott emberek az őket befogadó országokban – így Franciaországban – sem jutottak új állampolgársághoz, s így *de jure* és *de facto* hontalanokká váltak: ez a sors jutott osztályrészül a közép-kelet-európai zsidóság jelentős részének is. Ugyanakkor a Franciaországban már a honosítás útjára lépett, de még nem teljesen rendezett helyzetű gazdasági bevándorlók és a századfordulót követően érkezett zsidók csoportja is kezdett átcsúszni az újonnan érkezettek *ex lex* állapotába: „a honosított személyeket jóformán ugyanolyan státusra kárhoztatták, mint a közönséges idegeneket, s mivel ők már elvesztették korábbi állampolgárságukat, ezek a rendszabályok csak arra voltak jók, hogy egy újabb tekintélyes csoportot fenyegetsenek hontalansággal.”¹² Franciaországban „Európa legnagyobb immigrációs gyűjtőmedencéjében”¹³ az egymást követő és keresztező bevándorlási hullámok következtében a gazdasági bevándorlók, a menekült-

státussal rendelkezők, a hontalanok (apatridák), a különböző rendű és rangú menekültek kiismerhetetlenül és végérvényesen összekeveredtek.

A törvények hatályán kívül élők számának növekedésével párhuzamosan a rendőrség szerepe is fokozatosan megnőtt. 1938 júliusában az alighogy kinevezett Daladier-kormány elrendelte az általános mozgósítást, és a fenyegető háborús veszély miatt a helyi hatóságokat, az ún. prefektúrákat különleges hatalommal ruházta fel. Ezzel párhuzamosan – a kormány állásfoglalásával összhangban – a francia jogalkotás is egyre jelentősebb szerepet szánt a törvényekben az elnyomó politika szempontjainak. Az első – az országban tartózkodó *külföldiekre* vonatkozó – megszorító rendelkezés 1938. május 1-jén lépett hatályba. E törvényrendelet megtiltja, hogy a *külföldiek* lakóhelyet változtathassanak az ország területén. Az ugyanez év november 12-én kihirdetett törvényrendelet pedig már *speciális központokat* ír elő állandó tartózkodási helyül azoknak a *külföldieknek*, akiknek valamilyen oknál fogva nem áll módjukban elhagyni az országot, és nemzetbiztonsági szempontból veszélyesnek minősülnek.¹⁴ E rendelet nyomán jöttek létre Dél-Franciaországban az első menekült- és internálótáborok – különösen a spanyol polgárháború okozta menekültáradat megfékezésére és ellenőrzésére. E humánusnak éppen nem nevezhető megoldás legfőbb oka az volt, hogy Franciaország honosítás útján már nem tudta és nem is akarta integrálni a területén tartózkodó, jogilag rendezetlen helyzetű tömegeket. Ugyanakkor a repatriálás szorgalmazásáról is le kellett mondania, mivel a menekültek nagy részének időközben lehetetlenné vált a hazájába való visszatérés. Ez elsősorban az olta-
lomkereső zsidókat érintette. Az így sorsukra hagyott tömegek (a háború előestéjén az ország összlakosságának kb. 10 százaléka hontalan vagy külföldi származású!) jelenléte azonban egyre terheesebbé vált. Elkülönítésükhöz Daladier mindenképp az emberi jogok százötven éves hagyománya és a kormány repatriálási szándéka közötti ellentmondást próbálta áthidalni, ami már csak azért sem látszott könnyű feladatnak, mert ugyanez a kormány épp az említett jogok nevében igyekezett az egyre gátlástalanabban terjeszkedő Német Birodalomtól elhatárolni magát. Végül a miniszterelnök a százötven éve érvényben lévő emberi jogokat először korlátozó, 1849-ben keletkezett rendelkezéshez nyúlt vissza, ami elvileg lehetővé tet-

te, hogy a nemzet és közbiztonság szempontjából veszélyesnek ítélt személyeket kiutasítsák az országból. Kiutasítás helyett – a már említett okok miatt – maradt az internálás, az első világháború óta jól ismert *kivételesség* jelszavának hangsúlyozása mellett, a kormány abbéli szándékával a háttérben, hogy minél hamarabb elkülönítse a ellenőrzése alá vont nem kívánatos „idegenek” közül az államhoz lojálisakat; a rendőrség segítségével kiválogatva – ahogy akkoriban képzeltek – *a konkolyból a búzát*.¹⁵

A francia állampolgársággal nem rendelkező zsidók esetén nem mint *zsidó származásúakra*, hanem mint *gyanús és nem kívánatos idegenekre* vonatkoztak az imént ismertetett rendeletek. A szovjet–német meg nem támadási szerződést követően, az egymás után foganatosított represszív intézkedések közül is jó néhány érintette a nem honos zsidóságot, noha továbbra sem zsidó származásuk, hanem nemzetiségük vagy ideológiai – elsősorban kommunista – elkötelezettségük miatt.¹⁶ Egy német és kommunista zsidó a hatóságoknak kizárólag az első két ismertetőjegy miatt szúrta szemet. Koestler a helyzet abszurditására ráérezve, *A Föld söpredéke* című önéletrajzi visszaemlékezésében kemény ironiával illeti a francia kormány rendkívüli korlátozottságát a külföldi – elsősorban a Reich területéről származó – antifasiszta menekültekkel szemben: „Végül is ebben a zűrzavarban ugyanannak az *adminisztratív logikának köszönhetően, a náci jobbkörülmenyek közé kerültek a táborokban, mint antináci honfitársaik. Míg az előzőek biztonságáért a háború alatt német fogóságba esett francia katonák az életükkel feleltek és jogaikért a nemzetközi Vörös Segély kezekedett; addig azok, akik az útlelél nyújtotta biztonságnál többre bicskulték a vélemény szabadságát, nem számíthattak semmiféle védelemre és ehhez képest is bántak velük...*”¹⁷

Az 1939 őszén lezajlott nagy letartóztatási hullám következtében hozzávetőlegesen háromezer Párizsban tartózkodó zsidó férfi került ötezer más gyanúsított társaságában a dél-franciaországi internálótáborokba.¹⁸ Számuk változása azonban nem könnyen követhető: a táborokban igen nagy volt a fluktuáció, és noha a helyi adminisztráció pontos regisztrációra törekedett, a nyilvántartási kartotékokon ekkor még általában csak a nemzetiséget és/vagy a származási helyet jelölték meg a legfontosabb adatok között, a *vallás* rubrikában pedig nem tüntették fel rendszeresen a felekezeti hovatartozást.

A következő év májusában, a Reich területéről

Gurs, Vichy egyik leghírhedtebb tábora

származók elleni letartóztatási kampány nyomán megkezdték a nők és a gyermekek internálását is. Gurs – mely egy évvel korábban a Nemzetközi Brigádok táboraként szerzett hírnevet – ezúttal családanyák és kiskorúak ezreinek vált hónapokra – és a zsidó származásúaknak hosszú évekre – kötelező tartózkodási helyéül.¹⁹ A francia kormány ezen rendelkezése azonban egyáltalán nem volt új keletű: az első világháború alatt az antant és a központi hatalmak egyaránt internálták a területükön tartózkodó ellenséges országok állampolgárait, sőt valójában már akkoriban is minden külföldi állampolgárt fenyegetett az internálás veszélye.²⁰

Párizs a német megszállás idején

1939 szeptemberében, a háború kirobbanását követően a honos és nem honos zsidó közösségek egyaránt arra ösztönözték tagjaikat, fogjanak fegyvert a számukra kijelölt katonai alakulatok sorában: a francia zsidók a francia hadseregben, a külföldi zsidók az Idegenlégióban és más alakulatokban harcolhattak.²¹ A frontra kiküldött tizenhat ezer külföldi zsidó közül nagyjából ötszázan vesztették életüket, sokan német fogságba vagy internálótáborokba kerültek, illetve a francia hatóságok ahelyett, hogy leszerelték volna, egyszerűen a felügyeletük alá tartozó munkaszolgálatos csoportokba osztották őket.²²

A hosszú hónapokig húzódó furcsa háború utáni rövid életű fegyveres ellenállást követően a francia–német fegyverszüneti megállapodás két részre – északi, okkupált és déli, szabad zónára – osztotta az országot, amely *de jure* két különböző, egymástól független, de a gyakorlatban, bizonyos hatalmi szervek – elsősorban az elnyomó szervek – szintjén együttműködő birodalom és egy attól csak részben független állam irányítása alá került. Franciaország útjain a vereség idején már kb. százezer zsidó bolyongott, közülük tizenötezer elzász-lotharingiai és negyvenezer németalföldi már ezt megelőzően is erre a sorsra lett kárhóztatva.²³ A fegyverszünet pillanatában a franciaországi zsidóságnak már a felét délen találjuk (közülük a honos zsidók voltak szerencsésebbek, mivel odavalósi rokonaik gondoskodni tudtak róluk), de a következő hetekben nagyjából egyharmaduk mellett döntött, hogy visszatér Párizsba, hogy a mindennapi megélhetését biztosítsa.²⁴ Az északi zónába történő visszaáramlás és az 1940 nyarán emigrált zsidóknak az egész zsidó népességhez képest eltörpülő aránya rávilágít egyrészt arra, hogy a náciizmus által legjobban fenyegetett tömegek mennyire nem mérték fel a Német Birodalom hirtelen közelségével, illetve jelenlétével járó veszélyt, másrészt, hogy mennyire bíztak abban, hogy Pétain kormánya korlátokat szabhat a megszállóknak.²⁵

Pedig Párizsban 1940 nyarán már gyülekeztek a rossz előjelek: a németek – egyik első sürgős intézkedésük gyanánt – bevezették a külföldiek rendszeres igazoltatását.

A zsidókat ért első konkrét atrocitások különös módon franciáktól eredtek, amit maguk az érintettek elsősorban a vereség és a megszállás sokkjának tulajdonítottak. Nem igazán tudatosult bennük, hogy a gyakori incidenseket – az antiszemita felira-

Razzia a fővárosban

tok megjelenését és az első közterület-használati korlátozásokat –, illetve a nyílt, utcai tüntetéseket, mindenekelőtt a német megszállók jelenléte váltotta ki.²⁶ E körülmény meghatározó szerepét bizonyítja többek közt az is, hogy ugyancsak 1940 nyarán a zsidó tulajdonú könyvesboltok, iskolai könyvtárak és a központi Consistoire levéltárának kifosztása már egyértelműen német és egyúttal kifejezetten ideológiai cél által vezérelt kezdeményezés volt.²⁷

A zsidók kezdeti reményeire a Pétain-kormány is hamar rácaffolt: Vichy – minden német nyomás nélkül – 1940 nyarán kihirdetett egyik sürgős intézkedése az 1927 óta állampolgárságot nyert külföldiek státuszának felülbírlata volt.²⁸ Noha az érintetteknek mindössze 5 százaléka volt zsidó, az állampolgárságuktól megfosztottak felét mégis ők tették ki.²⁹ E súlyos jogfosztással egy időben – szintén saját kezdeményezésre – a kormány visszavonta a rasszizmusra felbujtók büntetését kimondó és meghatározó, 1939. áprilisi Marchandean-törvényt,

szabad utat engedve az antiszemita uszításnak a sajtóban. A sajtó ezen törvény hatálytalanításával megkezdett átalakítása egyúttal előrevetítette az első célcsoport, a zsidó szabad foglalkozású értelmiség közeljövőben tervezett ellehetetlenítését is. Az első megszorító rendelkezések szerint, amelyek közvetve elsősorban a zsidó értelmiséget sújtották, ezentúl idegen apától született személyek nem tölthettek be orvosi munkakört, illetve nem dolgozhattak az igazságszolgáltatásban sem.³⁰ Egyelőre azonban az említett rendelkezések többnyire esetlegesen, mindenféle szabály nélkül kaptak nyilvánosságot, s szinte megbénították az egész franciaországi zsidóságot. A Consistoire például továbbra is „minden gyanú felett állónak” mondta Pétaint, sőt még annak ellenére is így nyilatkozott róla, hogy az új francia kormány, ahol tehetne, félreérthetetlen tanújelét adta a zsidó vezetőség diszkriminációjának.³¹

Az 1940 nyarán, a két zónában életbe léptetett rendelkezések azt tükrözték, hogy a francia és a német elnyomó politika már a kezdetektől fogva, szinte egymással versengve törekedett a zsidók társadalmi kirekesztésére. Vichy területén már ősszel megkezdődött a „zsidó fajú idegenek” internálása, illetve kényszertartózkodási helyhez kötése (résidence assignée), amihez akár egyetlen prefektusi hozzájárulás is elegendő volt. A táborigazgatás ezenkívül nemcsak a nemzetiséget, hanem a zsidó származást is nyilvántartásba vette, a táborok pedig a Hadügyminisztérium felügyelősége alól a Belügyminisztérium felügyelősége alá kerültek, ami hivatalosan is köztörvényesekké fokozta le az internáltakat. Az északi zónában internálásra csak a későbbiekben került sor (szintén a francia törvények szellemében, ami Vichy azon – ebben az esetben is sikeres – igyekezetét bizonyítja, hogy kisa-játítsa a zsidókérdést), a németek ugyanis első lépésként a teljes zsidó lakosság összeszámlálását és

A zsidó üzletek megkülönböztető megjelölése

1940 októbere: az üldöztetések kezdete

a zsidó üzletek kifosztását, majd árjásítását, illetve a zónák közötti átjárás megszigorítását szorgalmazták.³²

A zsidó státus első meghatározását szintén a megszállók tették közzé az északi zónában. 1940. szeptember 27. után mindenki, aki zsidó vallású volt, vagy két zsidó vallású nagyszülővel rendelkezett, zsidónak számított, és egy hónapon belül be kellett szolgáltatnia adatait a megyei alprefektusnak.³³ Azokat, akik vállalattal vagy nagyobb üzlettel rendelkeztek, további kötelezettség is sújtotta; megkülönböztetésül egy *Judisches Geschäft* feliratú táblát kellett kifüggeszteniük a vállalat vagy az üzlethelyiség utcai frontjára, majd október 18. után egy további rendelet kötelezővé tette a tulajdonos oldalán egy árja üzletvezető-felügyelő jelenlétét is, ami nemcsak kilátásba helyezte a vállalatok és üzletek pontos számának ismeretét, de megelőlegezte a későbbi tulajdonoscserét is.³⁴ A zsidókat egyre nagyobb mértékben megfosztották vagyonuktól és munkahelyüktől. Az 1941. április 26-án megjelent rendeletben nyilvánosságra hozták a zsidó üzletek teljes kisajátításához vezető további lépéseket – le tiltották a zsidók bankszámláit, ezzel is megakadályozva, hogy az árjásítás előtt túladhassanak az üzletükön –, és megtiltották, hogy zsidók vezető beosztásban dolgozhassanak vagy a vásárlóközönsséggel közvetlenül érintkező munkakört tölthesse be, ami ezúttal már kifejezetten a bérből és fizetésből élőkét sújtotta.³⁵

A zsidók létfenntartásának megnehezítése, majd gyors és következetes ellehetetlenítése volt tehát a megszállók fő célja: 1941-ben már a franciaországi zsidóság felének létfenntartása veszélyben forogott. A munkájuktól megfosztottak nagy többsége képtelen volt elhelyezkedni, a munkanélküli segély igénybevétele pedig – amely egyfajta regisztrációs eszközül is szolgált a hatóságok kezében – a külföldi zsidók számára egyenesen munkaszolgálat-hoz vagy internáláshoz vezethetett.

A következetes ellehetetlenítés mellett a németek már a kezdetektől nagy gondot fordítottak a zsidó lakosság minél pontosabb regisztrálására. Az első összeszámlálást 1940 októberében végezték, s ennek nyomataként zsidó feliratú pecsét került a regisztráltak hivatalos papírjaiba. A francia és külföldi zsidók – kevés kivétellel, mert „nem akarták letagadni származásukat, no meg a hagyományos törvénytisztelettel vezérelve” – mindannyian eleget tettek a kötelezettségnek.³⁶ Az 1944-ig töretlen jelentkezés egyébiránt arra mutat, hogy a zsidók összeszámlálásukat pusztán regulációnak tekintették, s szinte mindvégig nem tudatosult bennük annak valódi célja; a deportálás gyors lebonyolíthatósága.

A megszállók státustörvényével szemben a Pétain-kormány által október 3-án aláírt első státustörvény már a származásra helyezte a hangsúlyt, és mindkét zónára egyaránt érvényes volt. A hatóságok ezentúl zsidónak tekintettek mindenkit, aki három zsidó nagyszülővel vagy két zsidó nagyszülővel és egy zsidó házastárssal rendelkezett. Néhány nappal később a Crémieux-rendelet nyomán naturalizált algériai származású zsidók ráadásul még az állampolgárságukat is elvesztették. A zsidók számaránya így tovább csökkent a közhivatalok élén, illetve a sajtó- és filmgyártás-filmforgalmazás területén.³⁷ Számuk ettől fogva korlátozva volt a hadseregben, az oktatásban és a rendőrségben kínált helyek betöltésekor is. Esetenként egyéni elbírálás alapján a hatóságok figyelembe vették, ha valakinek háborús érdemei, katonai rendfokozata vagy Becsületrendje volt, és egyelőre szintén kivételt élvezhettek azok is, akik tudományos, irodalmi vagy művészeti munkásságukkal hozzájárultak a francia állam tekintélyének növeléséhez.

Az 1940 őszen – a két zónában – foganatosított rendelkezések összehasonlításakor kiderül, hogy „amíg a német rendelkezések elsődleges célja a zsidók gazdasági befolyásának felszámolása volt, addig a francia törvények elsősorban arra törekedtek,

hogy minden politikai beleszólási lehetőségtől elzárják őket”.³⁸ Ugyanis a népfrentkormányon, a laikus demokrácián és a modernizmuson egyszerre bosszút állni készülő és a földhöz, a családhoz való visszatérés hangzatos jelszavait meghirdető francia kormány mindazon társadalmi csoportok kirekesztésére törekedett, amelyek valamilyen oknál fogva nem illettek az új nemzetkonceptióba: *a kirekesztés szempontjából* (noha általában kevésbé következetesen és főképp megalázóan) egyelőre a zsidók sorsában osztoztak a cigányok, szabadkőművesek és általában a baloldal – azon belül is elsősorban a kommunisták.

Az északi zónában azonban a zsidóknak már rég nem pusztán a kirekesztéséről volt szó: 1941 tavaszán, a franciaországi zsidóság eliminálásához vezető első látványos lépésként megkezdődtek a tömeges letartóztatások. A hatóságok 1941. május 13-án a párizsi rendőrkapitányság által rutinvizsgálatra behívott 3 710 – többségükben lengyel származású – zsidót, adataik felfrissítése és kiegészítése helyett a loiret-i táborokba Pithiviers-be és Beaune-la-Rolande-ba internálták. Az eseményeket egyetlen párizsi újság sem ismertette; „végül is minden szép csendben történt, nem hagyott nyomot az utcán, a németek egyszerűen eltávolították azokat, akiket legfőbb ellenségeiknek vélték.”³⁹ Noha eddig csak egyénekenkénti letartóztatásokra került sor, amelyekre a zsidóknak mindig sikerült valamiféle magyarázatot találniuk (ilyen volt például egy 60 fős cionista csoport bebörtönzése 1940 őszén), az adataik beszolgáltatására vállalkozó önként jelentkezők száma az első kollektív letartóztatás után sem csökkent. A változatlan lojalitás egyértelműen rávilágít arra, hogy a zsidók szemében a regisztrálás továbbra is a törvény védelmével volt egyenlő.

Az első – kifejezetten zsidókat fogva tartó – internálótáborok az északi zónában jöttek létre, és nem sokban különböztek a déli zóna táboraitól. A

Francia tábor francia felügyelet alatt

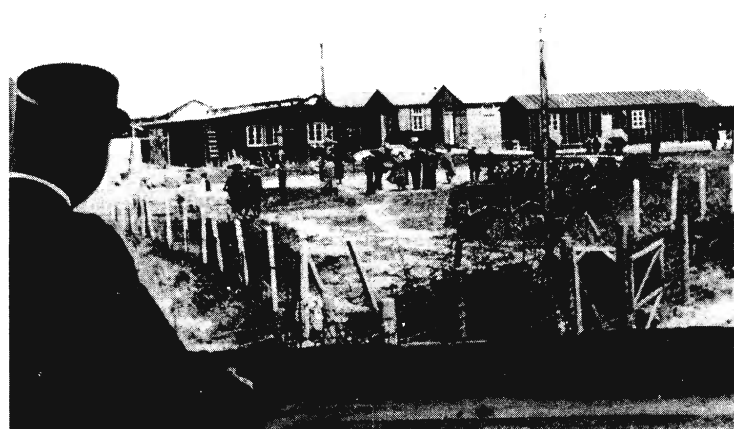
barakkokat itt is szögesdrót vette körül, az őrség francia csendőrökből állt, a higiéniai, táplálkozási feltételek és a kényelmi körülmények pedig hasonlóképp rosszak és szegényesek voltak. Ugyanakkor – a dél-franciaországi táborokhoz hasonlóan – itt is kapcsolatot lehetett tartani a külvilággal (noha jóval szigorúbb feltételek és ellenőrzés mellett), és az internáltak szórakoztatására többfajta kulturális lehetőség kínálkozott: volt például helyi könyvtár, énekkar, színjátszó kör, sőt a foglyok francia és jiddis nyelvű előadásokat is szervezhettek.

Az északi zónában 1941-ben a loiret-i táborokon kívül több kisebb tábor is létezett: a troyes-i, a La Lande-i, a mérignac-beau-désert-i, illetve poitiers-i egyenként több száz külföldi és vidéki francia zsidó fogva tartását biztosította.⁴⁰

A szigorú szabályok ellenére előfordult, hogy az internáltakat hivatalosan is szabadlábba helyezték: 1941. július és október között például a loiret-i táborok internáltjai közül több mint ötszázan nyerték vissza szabadságukat, és néhányan lengyelországi repatriálásukat is megkísérelhették.⁴¹ A szökés sem volt lehetetlen: a troyes-i táborból például 1941 tavaszán negyven idős internálton kívül már mindenki kerekelt oldott. A szökések ugyanakkor nem voltak rendszeresek, amiben minden bizonnyal az is közrejátszott, hogy az internáltak erre egyértelmű felszólítást a zsidó szervezetektől csak az első deportálások idején, 1942 tavaszán kaptak.

A háború alatt működő zsidó segélyszervezetek története rendkívül ellentmondásos, és különösen az az északi zónában. Az ACIP (Association consistoriale des israélites de Paris), amely hagyományosan a francia zsidók hivatalos képviselője volt, 1940 őszén újjáalakulva, anyagi forrásai biztosítása érdekében Theodor Dannecker⁴² megbízásából elvállalta a párizsi zsidó üzlettulajdonosok regisztrálását. A kölcsönért súlyosan meg kellett fizetnie: noha hivatalosan független maradhatott, a szervezet pénzügyeinek ellenőrzése, majd annak teljes felülvizsgálata átcsúszott a németek hatáskörébe.

A zsidó szervezetek teljes ellenőrzésére és egy kézben összpontosítására hamarosan *de jure* is sor került. 1941. január 30-án megalakult az ún. *Zsidó Szervezetek Koordináló Bizottsága* (Comité de coordination des œuvres juives), magába foglalva minden olyan segély- és jótékonyági szervezetet, amely az idők során nélkülözhetetlenné vált a létfenntartá-

Theodor Dannecker,
a Judenreferat vezetője

suk biztosításától megfosztott zsidó családok számára.⁴³ Dannecker, illetve a Gestapo logikája nyilvánvaló volt: a megélhetés minden lehetőségétől megfosztott zsidó lakosság, a szorosan vezében tartott szervezetekre ráutalva, tökéletesen kiszolgáltatódik a megszállóknak. E törekvés nyílt és végső formát az ún. Zwangsorganisationokban (*kötelező egyesület*) öltött, amelyek a deportálásokat megkönnyítést szolgáló, amolyan „túszszervezetekként” működtek volna a németek tervei szerint.

Tulajdonképpen egészen az első deportálásokig sem az így kézben tartott zsidó szervezetek, sem más, filantróp vagy politikai szervezet és csoport – vagy mert nem tudatosult bennük és/vagy mert már nem volt igazán mozgásterük – nem hívták fel kellőképp a figyelmet a bekövetkező katasztrófára, s nem szólították fel a zsidókat annak mindenáron való elkerülésére.⁴⁴

A déli zónában működő zsidó szervezetek⁴⁵ – a *Zsidó Szervezetek Koordináló Bizottsága* mintájára történő – egyesítésének, illetve – a lehetőséghez mérten – egy Franciaország egész területére kiterjedő központi zsidó szervezet létrehozatalának gondolata Vichyt is komolyan foglalkoztatta. A zsidó filantróp szervezetek és a Consistoire elöljáróival lefolytatott hosszas és gyötrelmes tárgyalások eredményeként 1942. január 8-án törvénybe iktatták a *Franciaországi Zsidók Általános Egyesületét* (Union générale des israélites de France), azzal a hivatalosan meghirdetett szándékkal, hogy e mamutszervezet „biztosítja majd a zsidók képviselőit a közhivatalokban, különös tekintettel a segélyezés, a megelőzés és a társadalmi újratagozódás kérdéseiben”.⁴⁶ Az UGIF, a Consistoire szavával élve, valójában egy *gettószervezethez* hasonlított, amely faji és nem vallási alapon tömörítette tagjait, ráadásul ezentúl honos és nem honos zsidók között sem tett különbséget.⁴⁷ 1942 tavaszán már csak a Consistoire és a vallási szervezetek élvezhettek önállóságot;

minden más franciaországi zsidó filantróp szervezet felett, az UGIF által zónánként igazgatott egyegy tanácson keresztül, Vichy rendelkezett.

Vichy számára a megszállt területekre gyakorolt befolyás visszaszerzésének egyetlen járható, kockázatmentes és gyors útjának a zsidókérdés kiszajátítása ígérkezett, amely ráadásul, mivel a megszállók szívügye volt, jól ellensúlyozta a túlonúl nacionalista vagy németellenes megnyilvánulásokat is, nem is beszélve a kormányznak a zsidó vagyon kiszajátításához fűződő egyre nyilvánvalóbb érdekeiről, ami szintén ösztönözte e törekvést; a francia állam antiszemizmusaának kulcsa mindenekelőtt e kettős megfontolásban rejlik.⁴⁸

Az északi zónában felállított *Judenreferat* mintájára délen is megszervezték a *Zsidó Központi Irodát* (Office central juif), amely 1941 tavaszáig a zsidókérdéshez tartozó összes feladat ellátását biztosította.⁴⁹ A *Központi Iroda* utódszervezeteként létrejött *Zsidókérdésekben Illetékes Általános Kormánybiztosság* (CGQJ, Commissariat Général aux questions juives) feladatköre ugyanakkor rendszerezettebbé, tagoltabbá vált, mint elődjéé.⁵⁰ A *Kormánybiztosság* alaposságát „dicséri” többek közt az 1941. június 2-án nyilvánosságra hozott második zsidótörvény, amely most már az alacsonyabb beosztásokban foglalkoztatottakat is sújtotta. A törvény értelmében zsidó származásúak ettől fogva nem vállalhattak közhivatali és közigazgatási tisztséget, és nem dolgozhattak állami vállalatoknál sem.⁵¹ Vichy katonaeszményének (nem mellékes, hogy Pétainnek az első világháborúban tanúsított helytállása évtizedekre megalapozta társadalmi elismertségét, és közrejátszott elnökké választásában is) köszönhetően a háborús érdemeikért kitüntetettek továbbra is munkahelyükön maradhattak, feltéve, hogy alacsony beosztásról volt szó. A második zsidótörvénnyel egy időben a déli zónában is kötelezővé tették az összeszámlálást, azzal is szigorítva a „játékszabályokon”, hogy ezúttal a nyilvántartási kartotékokon nemcsak a regisztrált személynek, hanem családtagjainak adatait is fel kellett tüntetni.⁵² A zsidótörvény után néhány héttel, szintén német mintára, megkezdődött a zsidó tulajdonú vállalatok, ingatlanok és egyéb vagyontárgyak módszeres árjásítása és a zsidók által lebonyolított pénzforgalom leállításának, azzal a leplezetlen politikai szándékkal, hogy megelőzzék a megszállókat a zsidóság teljes kifosztásában. Az említett rendelkezések betartását az eredetileg a Belügyminisztériumhoz,

majd a *Kormánybiztossághoz* tartozó *Zsidókérdésekben Felelős Rendőrség* (Police aux questions juives) felügyelte.

A zsidókérdés pontos kidolgozását megelőzően már több tízezer – elsősorban francia – zsidó bolyongott a szabad zónában, megpróbálva kijátszani a *département*-onként gyakran eltérő vagy éppen csak fáziskésésben lévő megszorító rendelkezéseket. A külföldi zsidók még náluk is rosszabb helyzetben voltak, hiszen egyszerű prefektusi parancsra bármikor internálhatták őket.⁵³ A táborokban a korábbi évek kezdetleges és esetleges körülményeihez képest – a bejutott segítség szervezeteknek köszönhetően is – ugyanakkor javultak a táplálkozási, higiéniai és kényelmi feltételek.⁵⁴ Ennek legfőbb oka elsősorban az volt, hogy ez időben Vichynek, a kötelezővé tett regisztrálásnak köszönhetően, számos más eszköz is rendelkezésére állt, hogy megfigyelése alatt tartsa a zsidó lakosságot: a külföldi zsidókból álló munkaszolgálatos csoportok szigorú ellenőrzése és a *résidence assignée* (a hatóságok által kijelölt lakóhelyhez kötés) széles körű beveze-

tése szinte a táborok kapuiban tartotta az érintetteket, úgy, hogy az az állam egyetlen frankjába sem került.⁵⁵

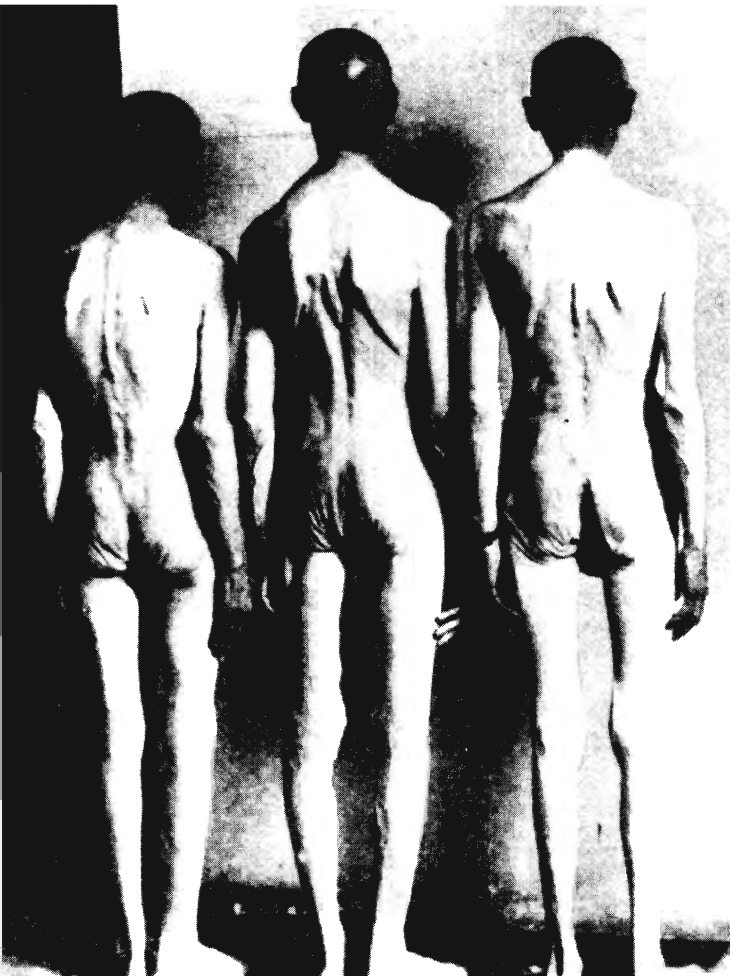
Mire a déli zónában a *kirekesztés* összes – szociális, gazdasági és politikai – feltételét sikerült biztosítani, a megszállt területeken a szovjet front megnyitása radikális fordulatot hozott a zsidókérdésben.

A párizsi letartóztatási hullám az 1941. augusztus 20-án hajnalban, a XI. kerületben rendezett razziával hágott tetőfokára, aminek mintegy három ezer, 18 és 50 év közötti zsidó férfi esett áldozatul.⁵⁶ A következő napokban más negyedek is sorra ke-

Drancy

**Az alultápláltság jelei
Noé-i, Haute-Garonne tábor, 1941 előtt**

rültek, és a hatóságoknak további 1 232 személyt sikerült letartóztatniuk, akiket előzőleg lefogott társaikkal együtt azonmód Drancyba irányítottak. A Párizs északi külvárosában található drancyi tábor eredetileg befejezetlen, betonból épített munkáslakótelep volt, hatalmas térral a közepén, őrtornyokkal szegélyezve, amit a franciák és a németek egyaránt már a zsidók internálása előtt is fogolytelepként használtak. 1941-ben a tábor felügyeletét és vezetését a francia hatóságok látták el (az őrséget zsandárok alkották), miközben a tábor működtetése – az internálások megszervezése és lebonyolítása, illetve az esetenkénti szabadlábra helyezések – a *Judenreferat* ellenőrzése alatt állt.⁵⁷ A tábor körülményei páratlanul szigorúak voltak; 1941 novemberéig a rendkívül szegényes táplálkozás miatt sokan éhen haltak, és orvos is csak november 5. után tehetette be a lábát a tábor területére.⁵⁸

A letartóztatások ettől fogva töretlenül folytatódtak: 1941. december 12-én további 743 főt, elsősorban francia zsidót internáltak, őket azonban nem Drancyba, hanem Compiègne-Royallieu-be irányították, amely ún. túsztáboroként működött. A németek ugyanis, hogy állandó rettegésben tartsák a lakosságot, bevezették az általuk szedett túsok időszakonkénti kivégzését. A legtöbb áldozatot követelő tús kivégzésre 1941 decemberében, a Valérien-

hegyen került sor, ahol az áldozatok fele például Drancyból származó internált volt.⁵⁹ E vitathatatlanul antiszemita jellegű kivégzés fordulatot hozott a közvéleményben: rádöbbentette a zsidókat a deportálások valóságára.

1941 nyara és őse között körvonalazódott az a közös, német–francia elhatározás, amely az első deportálásokról döntött. A németeket az *Endlösung*, a franciákat a teljes franciaországi terület feletti politikai befolyás visszanyerése sürgette. A Wanseei konferencián – ahol, az elkövetkezendő egyeztetésekhez hasonlóan, Vichy tárgyalási alapja a németekénél jóval nagyobb létszámú rendőrsége volt – sikerült pontot tenni a vitára: Bousquet,⁶⁰ a francia zsidók bántatlanságát szabva feltételül, jóváhagyta tízezer apatrida és német nemzetiségű zsidó deportálását a szabad zónából, ami Danneckert nem akadályozta meg abban, hogy a megszállt zóna táboraiból a franciák megkérdezése nélkül kedvére deportáltasson. A következő tárgyalásokon Bousquet, hogy szabad kezet kapjon a két zóna rendőrségének egyesítésére, további húszezer fő deportálására adott engedélyt, ezúttal a megszállt zónából.

Vichy tehát a politikai térnyerésért cserébe *egyértelműen* segítette a németeket a franciaországi zsidóság deportálásában: éveken keresztül biztosította a zsidók pontos nyilvántartását, és segédkezett a konvojok vasúti forgalmának lebonyolításában éppúgy, mint a razziák megszervezésében.⁶¹

Az első deportálásokkal (1942. március 27.) 565 fő került Auschwitzba – többségük azelőtt a compiegne-i tábor foglya volt.⁶² Noha a *Zsidó Szervezetek Koordináló Bizottságát* és az UGIF-t mélyen megdöbbentették az események, a németek bosszújaként könyvelték el őket, amiért nem ösztönözték

kellőképpen a zsidókat, hogy vállaljanak munkát az Ardenneknben a német munkatelepeken. Elsőként – a loiret-i táborokban sorra kerülő deportálások idején – a kommunisták hirdették meg a deportálások mindenáron való megakadályozását és az aktív ellenállást.⁶³

Azoknak a zsidóknak az élete, akiknek családtagjai közül senkit nem internáltak, csak azután változott meg gyökeresen, hogy kötelezővé vált a sárga csillag viselése. A „páriaállapot állandósult

Vélodrom d'hiver

vizualizációját”,⁶⁴ a sárga csillagot azonban elsősorban megaláztatásként fogták fel, s nem ismerték fel benne a zsidó lakosság állandó sakkban tartásának elemi eszközét.⁶⁵

A megkülönböztető jelzés kötelező viseletén kívül egyéb más korlátozó rendelkezések is sújtották őket: egy ideig például csak 15 és 16 óra között vásárolhattak, amikor is az üzletek túlnyomó többsége zárva volt, a metróban csak az utolsó kocsiban utazhattak, s nem járhattak szórakozó-, illetve egyéb nyilvános helyekre (a telefonfülkét is beleértve!) sem.⁶⁶

A továbbra is francia rendőrök által lebonyolított letartóztatásoknak 1942 nyarán Párizsban esett áldozatul egyszerre a legtöbb zsidó. Összesen 13 152 főt tartóztattak le, nőket és gyerekeket is. Az egyedülállókat és a gyermektelen párokat Drancyba, a családokat átmenetileg a *Vélodrome d'hiver* nevű stadionba, majd onnan a loiret-i táborokba irányított

René Bousquet esküt tesz Pétain marsall és Darlan admirális előtt

ták. A családokat néhány nap alatt szétválasztották: a felnőttek Drancyba kerültek, a gyerekek felügyeletét pedig néhány kijelölt anya látta el, míg végül Drancyba nem telepítették mindnyájukat.

Kezdetben a németeket az Auschwitzba és Birkenaubába indított konvojok összeállításában egyetlen szempont vezérelte: hogy maximálisan kihasználják a férőhelyeket a vagonokban. 1942. március 27. és szeptember 30. között – 41 konvojban elosztva – 38 206 zsidót hurcoltak el Drancyból. A gyerekek megérkezéséig Drancyba, azaz augusztus elejéig, a koncentrációs táborokba deportáltak majdnem 90 százalékát kényszermunkára küldték, és mindössze 1 096 főt gázosítottak el.⁶⁷ A gyerekek deportálását követően viszont rendszeressé és módszeressé vált a gázosítás. Auschwitz és Birkenau végleg halálgyárrá változott; a nyáron e táborokba deportált zsidók közül 779 fő kivételével mindenki odaveszett. A túlélők között egyetlen gyerek sem volt.⁶⁸

A családok jelenléte Drancyban, illetve a deportálások összetétele sokak számára egyszer s mindenkorra eloszlatta a kényszermunkával kapcsolatos illúziókat, de továbbra sem fedte fel előttük a deportálások valódi célját. Az internáltak számára ugyanis a deportálás a halált jelentette, de annak csakis „természetes formáját” – éhenhalást, fagyhalált, végkimerülést –: annál több szenvedést, mint amennyi már addig is osztályrészük volt, nem tudtak elképzelni.

A párizsi nagy letartóztatási hullám után rendszeressé váltak a razziák a megszállt zónában. Csak a fővárost övező agglomerációból 1944-ig majdnem harmincezer zsidót deportáltak.⁶⁹ A megszállók ugyanakkor nem elégedtek meg többé az apatrida, illetve a Reich vagy a Szovjetunió területéről származó zsidóság deportálásával; folyamatosan szűkítették azok körét, akik – nemzetiségük vagy filantrop tevékenységük miatt – mentesülhettek a letartóztatás alól.⁷⁰ A francia zsidók helyzete is roppant viaszos volt; az 1941. augusztusi és decemberi razziák után, a németek fokozatosan denaturalizálni kezdték mindazokat, akik az első világháborút követően jutottak francia állampolgársághoz. Noha Pétain 1943. augusztus 24-én megálljt intett a megszállóknak, és a francia zsidók kollektívan továbbra is privilegizáltak maradhattak, az északi zónában egyénileg bármikor letartóztathatták őket.⁷¹

Az ún. *Vel' d'hiv*-i razzia elkeseredett exodust provokált a szabad zónába, noha ekkor már annak

1942 nyaráig nyújtott kétes biztonsága úgyszintén veszélyeztetve látszott lenni. A francia–német alku értelmében ugyanis a megszállók a szabad zóna zsidóságával is kedvükre rendelkezhettek. Dannecker a francia rendőrség kíséretében két hét alatt felmérte a dél-franciaországi táborokban tartózkodó zsidók létszámát. Az első Drancyba irányított konvojok a Reich, a balti államok és a Szovjetunió területéről származó és Franciaországban 1936 óta tartózkodó – többségükben már apatrida – zsidókból álltak. A következő jelentősebb számú letartóztatott a déli zónán végigsöprő razziahullám áldozata volt, majd őket követték a munkaszolgálatos csoportok tagjai és további internáltak is, főleg férfiak.⁷² A két letartóztatási hullám során az északi zóna táborába telepítettek száma a tízezer főt is meghaladta.⁷³

Ugyancsak a déli zónában, az első internálásokkal egy időben a francia hatóságok megkezdték az addig még nem internált külföldi zsidók egybegyűjtését is, azzal a nyilvánvaló szándékkal, hogy a németekkel történt megállapodás értelmében őket is továbbküldjék északnak.⁷⁴ Az egyéni letartóztatások régióként különböző eredménnyel jártak: a másodszor is elrendelt összeszámlálások (1942. január) során regisztrált személyek mindössze 25–60 százalékát sikerült internálni, majd északra telepíteni.⁷⁵ 1942 áprilisa után a déli zónában is kötelezővé tették a személyi igazolványokba ütött megkülönböztető pecsétet. A prefektusok, a rendőrség és a polgármesterek mellett a munka dandárját a *Kormánybiztosság* és az ún. *Nyomozó- és Ellenőrző Hivatal* (SEC, Section d'enquête et de contrôle) végezte: ők bonyolították le a nyomozásokat, s ők végezték az adminisztrációs szervek által összeállított listák ellenőrzését is. 1942-től fogva tehát már a déli zónában is az evakuáció, illetve közvetve a deportáció lépett a kirekesztő politika helyébe: ettől fogva akár egy egyszerű letartóztatás következtében is Auschwitzba lehetett kerülni.

1943-ban kezdődött meg a déli zóna külföldi zsidó lakosságának Drancyba történő internálása. Mivel Hitler 1942. december 10-én elrendelte a *Német Birodalom összes franciaországi ellenségének* letartóztatását és deportálását, a megszállók Vichytől további konvojok kiereszkolására kényszerültek.

Az alku a korábban érvényes feltételek mellett folyt: a francia állam még több emberért cserébe még több beleszólási jogot kapott a megszállt zóna ügyeinek intézésébe.

A déli zónában lebonyolított legnagyobb szabású razzia a marseille-i volt.⁷⁶ A letartóztatásokat 1943. január 22. és 27. között, éjjel-nappal, a még Párizsból is odarendelt gardes mobiles-ok végezték. A Gestapo új – az egész franciaországi zsidóság megsemmisítésére törő – politikáját tükrözte, hogy ettől fogva a szabad zóna francia zsidósága sem volt többé biztonságban: csak a marseille-i raziának hatszáz francia zsidó esett áldozatul.⁷⁷ A szerencsétlenül jártakat legszükségesebb holmijuk nélkül, marhavagonokba préselve Drancyba és a compiègne-i táborokba irányították, majd onnan néhány héttel később útnak indították őket Auschwitz, Maidanek és Sobibor felé.

A francia kormány a német szándékok mihamarabbi megvalósításában szorgosan segédkezve 1943 februárjában elrendelte a déli zónában internált összes zsidó Gurs-be koncentrálását.⁷⁸ Csak Gursból amely egy csapásra a déli zóna legfontosabb tranzittáborra lett 2 622 zsidót telepítettek Drancyba.⁷⁹ Számosan kerültek északra Gurs megkerülésével a kisebb táborokból is, jó néhányan pedig egyéni letartóztatásnak estek áldozatul.

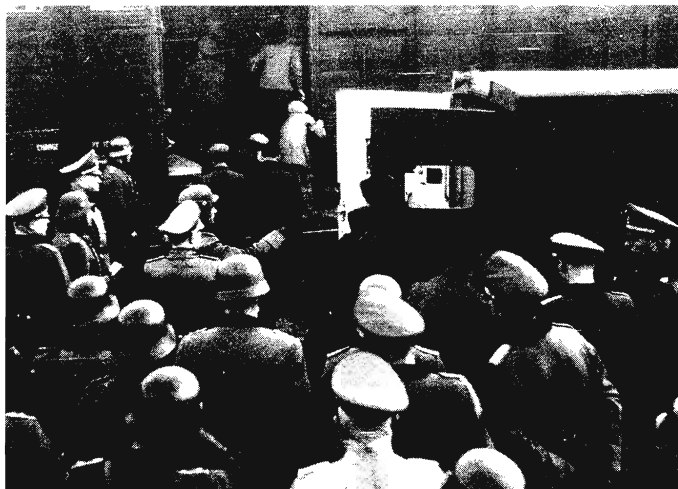
A francia zóna részleges kiürítése után a németek gyors ütemterve szerint 1943 szeptemberében

dóságát követelték, a térségben végül is csak a szi-cíliai partraszállás és a tunéziai visszavonulás hozott fordulatot: Mussolini eltávolítása után ugyanis megkezdődött az olaszok Olaszországba történő internálása – velük tarthattak az olasz vagy egykor olasz állampolgárságú zsidók is. A német megszállást megpecsételő, 1943. július 28–29-én megtartott, olasz–német tárgyalások értelmében az olaszok a továbbiakban mindössze Nizza tartomány egy kis területével rendelkezhetek, ahova a térségben tartózkodó összes zsidót titokban telepíteni szándékozták. Eisenhower győzelme és a szövetséges hatalmakkal megkötött fegyverszünet azonban keresztülhúzta az olaszok számításaival együtt a zsidókéit is; nem létezett többé az „olasz sziget” sem, az utolsó reménységű a zónában lévő zsidóság számára.

A térségben tartózkodó – elsősorban Nizzában összpontosuló – több mint húszezer zsidónak azonban kb. mindössze 20 százalékát sikerült a németeknek északra szállítaniuk. A viszonylagos sikertelenség oka az volt, hogy a francia adminisztráció ezúttal korántsem volt már olyan készséges és hatékony, mint korábban a másik két zónában, no meg a zsidó segélyszervezetek és az egyházak – beleértve magukat az érintetteket is – cselekvőképesebbek és merészebbek voltak, mint azelőtt.

Más volt a helyzet Vichy állam területén, ahol az előző években hozott zsidótörvények érvényesek maradtak egészen a háború végéig, sőt a zsidó tulajdon árjásítása ekkor tetőzött csak igazán. A deportálások is szinte megduplázódtak: a németek egy év alatt 14 833 zsidót vittek el, tökéletesen kiürítve ezzel a déli „tranzittáborokat”.⁸¹ A bevagonírozásoknál nem voltak többé tekintettel sem a francia származású zsidókra, sem a segélyszervezetek alkalmazottaira, amint egyetlen kórházra, menhelyre, kázinóra vagy zsinagógára sem. A Párizs felszabadítását megelőző utolsó hónapokban a megszállók sokszor már csak a leggyorsabb módszerekre hagyatkoztak: egyszerűen leöldösték a menekülés közben útjukba kerülő zsidókat.

A franciaországi teljes honos és nem honos zsidóság mintegy negyede a német haláltáborokban pusztult el, és nagyjából további 40 ezerre tehető a zsidó származású háborús áldozatok száma. A franciaországi zsidókat ért veszteségeket amelyek például a holland veszteségekkel összehasonlítva szerényebbnek mondhatók, azonban tovább árnyalja, hogy a deportálásokat mindössze 3 száza-

Marseille-i razzia

került sorra az addig olasz megszállás alatt álló, a Rhône folyótól keletre fekvő területek kitelepítése, ahol 1942 novembere és 1943 szeptembere között, majd egy éven át harmincezer zsidó talált menedékre.⁸⁰ Az 1943 március elején keletkezett ultimátum ellenére, amelyben a németek az olasz zóna zsi-

lék élte túl, miközben a nem zsidó deportáltak 60 százaléka vészelt át a háborút.⁸² Az áldozatok nagy része, kb. 50–55 ezer fő külföldi zsidó volt, közöttük 26 ezer lengyel, 7 ezer német, 4 ezer „oros”, 2 500 osztrák, 1 500 görög, 1 300 török és 1 200 magyar.⁸³

Amikor megállapítjuk, hogy a franciaországi zsidóság egynegyede elpusztult, egyúttal azt is állítjuk: háromnegyede megmenekült a deportálások elől. Ezen állítás ugyanakkor számos kérdést is felvet, köztük a két legfontosabbat: *kik és hogyan* segítették a zsidókat a háború túlélésében.

Megmentésükben igen nagy szerepet játszottak a zsidó segítségnyújtó szervezetek. Bármennyire ellentmondásos volt is a szerepük, különösen 1942-ig és legfőképp az északi zónában, az általuk folyósított segítség nélkül valószínűleg még többen még kiszolgáltatottabb helyzetbe kerültek volna, az első deportálások után hatalmas gőzerővel meginduló mentési, elrejtési és elszállásolási tevékenységük hatékonyságáról nem is beszélve. Noha a nem zsidó történelmi egyházak sem eszméltek túl korán, szerepük mégsem lebecsülendő elsősorban a közvéleményre és Vichyre gyakoroltak nyomást, illetve sok esetben a zsidó segítségnyújtó szervezetekkel együttműködve aktívan is segítettek zsidók elrejtésében. Ugyanakkor valószínű, hogy a francia társadalomnak az antiszemita propagandával és rendelkezésekkel szembeni viszonylagos immunitása, illetve 1942 után radikalizálódó ellenállása is számos alkalmat teremtett az elsősorban a francia zsidók iránti, illetve egyéni szolidaritásra.

A franciaországi zsidóság tekintélyes részének megmenekülésében azonban mindenekelőtt két tényező játszott igazán fontos szerepet. A normandiai partraszállásig a zsidó népesség rendkívüli összetettsége, illetve a három zóna egymástól eltérő rendeletei osztották meg a megszállók erőit, majd a nyugati fronton bekövetkezett katonai események akadályozták meg végleg a németeket szörnyű terveik maradéktalan megvalósításában.⁸⁶

1 Az első nagy bevándorlási hullám elsősorban orosz, román és lengyel zsidókból állt.

2 Fontos adat a franciaországi zsidóság asszimilációs törekvéseinek felmérésére, hogy a honos és nem honos zsidók gyerekeiket egyaránt laikus, republikánus iskolákba jártatták. (1939-ben pl. az iskolásoknak mindössze csak 2%-a tanult jiddis vagy ortodox iskolában.)

3 „Eljött az ideje, annak, hogy mélységes hálánkat fejezzük ki az itt kapott erkölcsi megbecsülésért és anyagi jólétért. Bevándorló zsidók, tegyetek eleget kötelességeteknek. És éljen Franciaország!” Béatrice Philippe: *Être juif dans la société française du Moyen Âge à nos jours*. (Éd. Montalba, 1979), 261. o.

4 Uo., 261. o.

5 Uo., 260. o.

6 A bevándorló zsidóság száma különösen a Versailles-i békét követően (lengyelek, baltiak, magyarok, románok), ill. Hitler hatalomra jutása után (németek, osztrákok, magyarok, csehek, románok) sokszorozódott meg.

7 1939-ben Franciaország 43 millió lakossal rendelkezett, melyből nagyjából 300-330 ezer volt zsidó, közülük kilencvenezer honos, francia zsidó. A zsidó teljes népesség száma persze csak viszonylagos, mert 1940 őszéig a nem naturalizált zsidók esetén a hatóságok többnyire csak az állampolgárságot, a nemzetiséget, ill. a származási helyet tüntették fel. A deportált honos, francia állampolgárságú zsidók hármas összetétele (külföldi apák, naturalizált apák és francia apák gyermekei) jól tükrözi a századforduló óta érkező bevándorlási hullámok összetettségét.

8 Az asszimiliáns zsidók egyébként ez idő tájt maguk is alapítottak jobboldali, noha nem ilyen radikális tömörülést *l'Union patriotique des Français Israélites* néven.

9 Béatrice Philippe, i. m. 281. o.

10 A megszállók és a francia kommunisták egyezkedéseiről I. Stéphane Courtois: *Le PCF dans la guerre*. (Paris, Éd. Ramsay, 1980)

11 Herschel Grynszpan 1938. november 7-én, anélkül, hogy áldozata pontos kilétéről tudomása lett volna, megölte von Rath német követségi tanácsost.

12 Hannah Arendt: *A totalitarizmus gyökerei*. (Budapest, Európa, 1992), 345. o.

13 (Simpson), id. Arendt (1992), 372. o. 41. lj.

14 A speciális központokkal vagy más néven a rendeltetésbeli és minőségi különbségektől most eltekintve a táborokkal kapcsolatos törvényeket négy különböző forrásból ismerjük; a *Journal Officiel*-ben megjelent törvényszövegekből, a prefektúrákhoz intézett miniszteri úti körlevelekből és különböző levéltárakból, ill. magánszemélyek irataiból.

15 „Legsürgősebb feladatunk elválasztani a jót a rossztól...” Sarraut belügyminiszternek a *Le Matin*-ban megjelent beszéde, id. *Új Állomás* (az internált Nemzetközi Brigádok magyar tagjainak lapja), 1939. márc. 16., 27. o.

16 1. Egy 1939. augusztus 30-i körlevél az ellenséges területekről származók speciális központokba történő összegyűjtéséről határoz.

2. 1939. szeptember 1-jén a kormány mindennemű kapcsolattartás beszüntetését követeli az ellenséggel.

3. 1939. szeptember 4-én a kormány speciális központokat ír elő az ország területén tartózkodó ellenséges országok (egykori) állampolgárainak.

4. 1939. szeptember 9-e után a kormány indokolt esetben bárkit megfoszthat állampolgárságától.

5. Egy 1939. szeptember 21-i körlevél minden német és osztrák, ill. hontalan, de ilyen nemzetiségű katonaképes egyén internálását rendeli el.

6. A kormány állandó útlevél- és tartózkodási engedély-ellenőrzést rendel el, joga van ujjlenyomatot is venni.

17 Arthur Koestler: *Œuvres autobiographiques* (Éd. Robert Laffont, Paris, 1994), 1021. o.

18 1939 elején már a Nemzetközi Brigádok kötelékeiben is internáltak zsidókat, akik a magyar önkéntesek soraiban is számosan voltak.

19 Gurs-re vonatkozólag I. Hanna Schramm-Barbara Vormeier: *Vivre à Gurs. Un camp de concentration français 1940–1944*. (Éd. Maspero, Paris, 1979)

20 Az első világháború alatt létesített „táborok” körülményei jóval előnyösebbek voltak a két évtizeddel később felállított táborokénál. Nagy részük kiürített kollégiumokban, iskola- vagy kolostorépületekben, illetve az Atlanti-óceán szigetein található erődítményekben működött. Az internálás legfőképp a katonaképes német és „osztrák”, azaz a Monarchiából származó civileket érintette (őkét háborús tús-

ként tartották nyilván, és nemzetközi egyezmények kezeskedtek jo-
gaikért), de a francia hatóságok bárki mást is internálhattak, akik
nemzetvédelmi szempontból gyanúba keveredhettek. Ez utóbbi kategó-
riába tartozó internáltakat leggyakrabban származásuk, rangjuk, tár-
sadműveltségük, nemük, koruk, sőt Franciaország iránti ér-
zelmeik alapján csoportosították.

21 Felmerült különben egy kizárólag zsidókból álló légió felállítás-
ának ötlete is, amit azonban végül a Hadügyminisztérium elutasított.
Az egyeztető tárgyalásokat Albert Cohen író vezette.

22 GTE (Groupement des Travailleurs Étrangers)

23 Renée Poznanski: *Être juif en France pendant la Seconde Guerre
Mondiale* (Hachette, Paris, 1994), 55. o.

24 Uo. 56. o.

25 1942-ig az emigráció legálisnak minősült mindkét zónából: az
északi zónát ún. Ausweis, a déli zónát francia kiutazási vízum birto-
kában lehetett elhagyni. A legtöbbben az amerikai segítségnyújtáson
(Comité américain de secours) keresztül az USA-ba vagy a HICEM
segítségével Izraelbe vándoroltak ki. A legtöbb befogadó ország, az
USA-t is beleértve, ugyanakkor állandóan változtatta, többnyire egy-
re szigorította a bejutás feltételeit. Az emigráció vállalása az állandó
bizonytalanság ellenére sem volt könnyű: sokak megfutamodásnak,
megalkuvásnak, családjukkal, hittársaikkal, sőt Franciaországgal szem-
beni méltánytalanságnak tartották ezt a megoldást.

26 Megjelennek az első antiszemita feliratok. Augusztus 20–21-e
éjszakáján egy fiatalokból álló csapat megrongálja a Champs-Élysées-
en található zsidó tulajdonú üzleteket, s még a nyáron megjelenik az
első kifejezetten antiszemita hetilap, az *Au Pilon* (Szégyenfához) ki,
minthogy néhány kávéház ekkortól fogva már nem szolgál ki zsidó
vendégeket. A lakosság egy részének antiszemita felbuzdulása Jacques
Doriot pártja, a Francia Nemzeti Párt (PPF, Parti Populaire Français)
által hangoztatott xenofób jelszavakat is antiszemita hangsúllyal lát-
ta el, olyannyira, hogy e kis ultra-kollaboráns párt a későbbiekben az
antiszemita propaganda leghangosabb szószólójává vált.

27 Uo. I. *Les Allemands à Paris* c. fejezet, 57–60. o.

28 Boros Zsuzsanna *Vichy-Franciaország (1940-1942), A francia állam
születése és a nemzeti fordulat első időszaka* (Akadémiai Kiadó, Bp., 1994)
című munkájának ide vonatkozó fejezetében elemzi az 1940–1942 kö-
zötti francia állam történelmi gyökerű antiszemitizmusának mozgató-
rugóit és annak érvényesülését, ill. az ezzel kapcsolatos utólagos, tör-
ténelmi álláspontja is utal. I. 107–109. o., ill. 113–116. o.

29 Uo. 62. o.

30 Boros i. m. (1994), 109–110. o.

31 A franciaországi főrabbi, Isaïe Schwartz például nem lehetett
jelen – noha ez a háború előtt magától értetődő volt – a többi egyhá-
zi főméltóság között a kormány beiktatásakor.

32 1941 közepéig ugyanakkor arra is törekedtek: minél több zsidó
hagyja el az irányításuk alatt álló zónát vagy külföld, vagy a déli zó-
na felé.

33 Mivel a néhány hét különbséggel nyilvánosságra hozott francia
státustörvény mindkét zónára érvényes lett, annak szigorúbb megha-
tározása miatt az északi zónában is tovább nőtt a zsidóként nyilván-
tartottak száma. I. Lejebb Vichy-törvénykezés!

34 Az árja felügyelők beszervezését és munkájuk összehangolását
egy erre a célra felállított szervezet – a SCAP (Service du controle
des administrateurs provinciaux) – végezte. Folyamatosan különböző
jogokkal ruházta fel az általa rekrutált személyeket, akik 1941. febr-
ruárjától pl. már szabadon rendelkeztek a tulajdonjog átruházásával,
el- vagy feladhatták az általuk ellenőrzött üzletet. Ugyanakkor a fran-
cia vállalatok felügyeletének megszervezése a francia pénzügyi és ipa-
ri minisztérium hatásköre alá tartozott, amivel sikerült megakadályozni,
hogy az árjásítás felett a megszállók rendelkezzenek.

35 Ugyanakkor istentiszteleteiket, ünnepeiket zavartalanul megtar-
thatták, és rituális üzleteik és intézményeik forgalma is háborítatlan mar-
radhatott 1943 őszéig.

36 Boros i. m. 67. o. 3. lj.

1940. október 21-én 149 734 főt számláltak össze, ebből 86 664 fran-
cia és 65 070 külföldi zsidó volt.

37 Az említett rendeletek következtében 1940 őszén, néhány hó-
nap leforgása alatt a szabad zónában háromszor, a megszállt zónában
hét-százötven zsidót fosztottak meg közalkalmazotti tiszttségétől.

38 Uo. 84. o. 65. lj.

39 Uo. 103–104. o.

40 Párizson és annak külvárosán kívül, ekkor hozzávetőlegesen
húszezer zsidó élt, főleg Bordeaux, Nancy környékén, a Seine-
völgyében és a különböző département-ok között szétszórvva, különösen
az Alsace-szal és Moselle-lel határos vidékeken.

41 A szovjet front megnyitása előtt csak a loiret-i táborokból több,
mint kétszázan a szovjet konzulátushoz járultak, lengyelországi repa-
riálásuk végett. Uo. 107. o. 147. lj.

42 Dannecker a Gestapo zsidó ügyek szervezetének (Judenreferat)
volt a vezetője, hatásköréhez tartozott az összes olyan Párizsban fel-
állított német iroda ellenőrzése, amely zsidó ügyekkel foglalkozott.

43 Egyégy olvasztották a *Jótekonysági bizottságot* (Comité de
bienfaisance), az iskolai táboroztatásért felelős szervezetet (Colonie
scolaire), a *Gyermekmentő szolgálatot* (OSE, Organisation de secours
aux enfants) és a menekültszolgálatokat (Asiles). A zsidók egyedül
ezekhez a szervezetekhez fordulhattak segítségért, hiszen amint a
Nemzeti Segély is (Secours National), a nem zsidó filantróp szerveze-
tek csak az árják számára voltak elérhetőek.

44 A kommunisták 1941 júniusában is (de a SZU lerohanása előtt!)
még mindig csak a *kapitalista oligarchiát* tették felelőssé a *kiutalásos
zsidóság* helyzetéért. Hivatalos álláspontjuk szerint a társadalmat meg-
osztó antiszemitizmus, nem volt más, mint a francia burzsoázia esz-
köze saját hatalmának biztosítására.

45 A legfontosabb ilyen, a déli zónában létesült segély- és jóté-
konysági szervezetek az OSE, az EFI (Entraide française israéliite)
és a CAR (Comité d'aide aux réfugiés) voltak. Munkájuk összehan-
golását 1940 őszétől a *Comission centrale des organisations juives d'assistance*
végezte, ahol a CAR volt a csúcsszerv és a külföldi zsidóknak is kü-
lön érdekképviselete (*Fédération*) működött. Az említett szervezetek
jókora apparátussal dolgoztak (ezzel is csökkentve a zsidókat sújtó
munkanélküliséget); sok alszervezetük, meg akarván felelni az új tár-
sadművelési elvárásoknak, oktatásra és – elsősorban mezőgazdasági – át-
képzésre szakosodott.

46 Boros i. m. 209. o.

47 A Consistoire mindennek ellenére változatlanul német nyomás-
ként értékelte mind a zsidótörvényeket, mind az összeszámlálást és
az árjásítást.

48 A fenti értelmezés egyik legegyértelműbb bizonyítéka, hogy Vi-
chy sokáig nem folytatott hivatalos antiszemita propagandát (ilyen hí-
rokat egyedül a regionális sajtó pengetett, noha teljesen büntetlenül),
s ebben egyértelmű fordulatot csak Vichy teljes német irányú elkötele-
zettsége eredményezett. (Laval 1942. június 22-i beszédében pl.
nyilvánosan győzelmet kíván Németországnak, hogy ezzel is helyet
biztosítson Franciaországnak az új Európában.) Az említett fordulat
jelentőségét jól tükrözi, hogy a német zónában már 1941 ősze óta cir-
kuláltatott „A Zsidó és Franciaország” (*Le Juif et la France*) című ki-
állítás a déli zónában csak 1942 nyarán nyílik meg.

49 A CGQJ feladatköréhez tartozott a zsidók nyilvántartásának
vezetése, vagyonuk adminisztrálása, a különböző szervezetekbe tör-
tendő kötelező beszervezésük lebonyolítása, befolyásuk felmérése és ta-
nulmányozása, az internálótáborok ellenőrzése és az antiszemita propa-
ganda animálása.

50 Az új szervezet hármas ügyért felelt; a törvénykezés, a zsidó ja-
vak állami hasznosítása és az árja adminisztrátorok ellenőrzése tar-
tozott a hatáskörébe.

51 1941. július és december között számos, elsősorban értelmisé-
gieket sújtó rendeletek mellett, az egyetemeken érvénybe lépett a nu-
merus clausus.

52 Két hónap leforgása alatt 108 244 főt számláltak össze, ami nagy

valószínűséggel nem tükrözte a teljes zsidó népesség arányát. A déli zónában az emberek a rájuk nézve kötelező rendeletek kijátszásában tapasztaltabbak és a németek jelenléte híján bátrabbak voltak, nem beszélve a zsidó segítségnyújtóknak nagyobb mozgásteréről.

53 Az internált zsidók száma 1941 tavaszán döntött rekordot. Ekkor negyvenkétezer francia és külföldi zsidó tartózkodott a dél-franciaországi táborokban (Gurs-ben pl. ekkor az internáltak 90%-a zsidó volt). A következő hónapok során a fogva tartottak abszolút száma viszont lecsökkent, miközben a külföldi zsidók aránya jelentősen megnőtt – ennek oka, hogy 1941 tavaszáig azok, akik megfelelő anyagi háttérrel rendelkeztek, elhagyhatták a táborokat, a nyártól viszont már csak azok, akik ha megfeleltek is az előírásoknak, de 1940. május 10. előtt már az ország területén tartózkodtak. 1941 novembere után pedig már a megfelelő anyagi háttérrel rendelkezők is csak *résidence assignée*-re (kijelölt tartózkodási helyre) válhattak tábori tartózkodásukat. A „szabadlábra-helyezésekkel” párhuzamosan ugyanakkor a zsidók ellenőrzése is változatosabb lett; 1941 decembere után már a déli zónában is alkalmaztak zsidókat a munkaszolgálatos csoportokban Boros i. m. 265. o.

54 A fegyverszünet után Vichy nem számolta fel a táborokat és az azt megelőzően odakerült zsidók csak bizonyos feltételek teljesítése mellett (a szabad zónában található lakóhellyel és megfelelő anyagi háttérrel vagy francia állampolgárságú közvetlen családtagokkal kellett pl. rendelkezniük) szabadulhattak. 1940 őszén hét nagyobb tábor létezett Dél-Franciaországban (Le Vernet és Rieucros – büntetőtáborok, Gurs – félig büntetőtábor, Bram, Argèles és St.-Cyprien – ún. szállástáborok és Milles – tranzittábor voltak), legtöbbjükre az állandó mobilitás volt jellemző. Később új táborok is létesültek (Rivesaltes, Noé, Récébédou), sőt a toulousi zsidó közösség maga kezdeményezte egy saját központ létrehozását (Berns), amit 1941-ig önállóan is működtetett. A táborok közül egyedül Rivesaltes volt koedukált.

55 A külföldieket foglalkoztató munkaszolgálatos csoportokba (GTE) 1941 decemberétől vettek fel zsidókat, és az ún. *palestin* csoportokba sorolták őket. Minden 18 és 55 év közötti, Franciaországba 1936. január 1. után lépett férfi – beleértve azokat is, akik azóta állampolgárságot szereztek – köteles volt munkaszolgálatra jelentkezni. Azoknak, akiknek eredeti foglalkozását Vichy továbbra is fontosnak tartotta, mentesültek a kötelezettség alól. A megfelelő anyagi háttérrel rendelkező 15 és 25 év közötti fiatalok átképző táborba kerültek, ahol szakmát tanulhattak. Néhány hónap leforgása alatt a hatóságok tízezer zsidót szerveztek be, nem kímélve az azelőtt évekig internált embereket sem.

56 Köztük számos köztisztvisletnek örvendő személy is volt, mint például Pierre Masse, egykori szenátor és miniszter, ill. Edouard Bloch, a *Francia Izraeliták Hazafias Szövetségének* volt elnöke is. Egyébként ők voltak az egyetlenek, akikért Vichy ekkor szót emelt.

57 Serge Klarsfeld: *Les juifs en France, Préludes à la solution finale.* (F.F.D.J.F., Paris, 1991) 66. o.

58 Renée Poznanski: *Être juif en France pendant la Seconde Guerre Mondiale* (Hachette, Paris, 1994), 326. o.

59 Uo. 303. o.

60 René Bousquet 1942 májusától a BM-nél volt államtitkár.

61 Sőt Laval terhelte a külföldi zsidók 16 évnél fiatalabb gyermekei idő előtti deportálásának felelőssége is; a németek kezdetben ugyanis nem tervezték a gyermekeknek a szüleikkel együtt történő evakuálását, azonban külön Laval kérésre, amelyhez ürgyűl paradox módon épp a szülei nélkül maradt gyermekek látványán felháborodott lakosság megnyugtatósa szolgált, napirendre vették.

62 Az ún. Compiègne-i tábor négy kisebb tábor – az *amerikai*, az *orosz*, a *palestin* és a *zsidó* táborok – egyesítése révén jött létre, és ettől fogva kifejezetten zsidók internálására specializálódott. 1941. június és 1944. augusztus 28. között, az itt fogva tartott 54 ezer internált közül 50 ezer zsidó származású volt, akiket szinte kivétel nélkül deportáltak.

63 Párizsban a legtöbb zsidó a kommunista befolyás alatt álló FTP-MOI (külföldi munkásokból álló partizánalakulat) kötelekében fej-

tett ki aktív ellenállást: az ún. 1. détachement pl. 90%-ban magyar és román zsidókból állt.

64 Renée Poznanski i. m. 354. o.

65 A sárga csillag viseleténél kifogásolt hiányosságok és szabálytalanságok egészen 1944. július 27-ig jó okot szolgáltattak a letartóztatásokra.

66 Uo. 368. o.

67 A hetedik konvoj volt az első, amelynek utasait a megérkezés után azon nyomban elgázósították.

68 Uo. 421. o.

69 Uo. 443. o.

70 Eleinte a Németországgal szövetséges és a semleges országok állampolgárait repatriálták. Háromezer fő élvezett ilyen kivételezett helyzetet; köztük számos magyar is. Uo. 443. o.

1943 után folyamatosan szűkült a kivételezettek köre: nemcsak az UGIF alkalmazottait fenyegette ezentúl a letartóztatás veszélye, de már a semleges országhoz tartozókat is. Magyarokat 1943. március 19-én tartóztattak le nagy számban. l. uo. 445. o. 16. lj.

71 A németek elsősorban a legvédtelenebbeket szemelték ki: sorban elvitték a Rotschild kórház betegeit, az öregothonok lakóit, a szellemi fogyatékosokat, és ettől fogva a franciaországi német munkatelepeken dolgozókat sem kímélték.

72 A további evakuálások áldozatai ugyanolyan nemzetiségű apatridák voltak, mint azok, akik az első konvojokkal távoztak, csak éppen három évvel korábban – 1933-ban – léptek francia földre.

73 Uo. 405. o. 149. lj.

74 Az egyénileg letartóztatott zsidókat, evakuálásukig, a rivesaltes-i és a Les Milles-i táborokba, ill. kolostorokba és katonai kiképzőtelepekre irányították, ahol a többi internálttól szétválasztva, dupla őrség felügyelt rájuk. Kivételességet köztük egyre kevesebben élvezhettek: eleinte az öt évesnél fiatalabb gyerekek, majd később csak a két évesnél fiatalabb gyerekek szülei élveztek mentességet, sőt a korábbiakkal ellentétben a terhesség sem jelentett automatikus felmentést az evakuálás alól; ráadásul a jóváhagyást ezentúl már nem a tábori orvos, hanem a táborvezető adta meg.

75 1942. szeptember 15-ig 15 konvojt indítottak délről Drancy irányába. A déli zónában ugyanakkor több sikeres szökést és öngyilkosságot tartanak számon, mint a megszállt zónában: az 1942 nyaráig tartó viszonylagos szabadság hírtelen elvesztése sokakból elkeseredést, mint inkább beletörődést váltott ki.

76 A németek egyénileg is sokakat letartóztattak.

77 Lyonban, 1943. február 9-én elvitték pl. a helyi UGIF alkalmazottait és ügyfeleit.

78 Egyedül a rivesaltes-i táborból 1 565 nő és gyerek került 1942 novemberében Gurs-be.

79 Uo. 546. o.

80 Az olaszok – elsősorban politikai rivalizációs okokból – általában véve nem támogatták a németek antiszemita intézkedéseit. Mivel területi korlátok miatt a probléma bonyolultságának kellő kifejtése nem volna megalapozott, ezért pusztán tényeken keresztül mutatnám be az olasz kormány franciaországi zsidópolitikáját. Az olasz zsidók egész Franciaország területén kivételezett helyzetet élveztek – beleértve a német megszállt zónát is: olasz állampolgárok elvértve kerültek internálótáborokba, és az olasz tulajdonú üzletek árszámítását is csak olasz származású biztosok felügyelheték, ahogyan ez a magyarok esetében is volt. Ráadásul az olasz kormány még az előzetesen Drancyba internált foglyokat is sikerült repatriáltatnia. Az általam megszállt zónát saját törvényeik szerint igazgatták, ahol a német antiszemita intézkedések nem érvényesülhettek.

81 Az utolsó konvoj 1944. augusztus 17-én hagyta el Drancyt.

82 Uo. 669. o. 136. lj.

83 Monique-Lise Cohen-Eric Malo (szerk.): *Les camps du sud-ouest de la France. Exclusion, internement et déportation (1939–1944)* (Éd. Privat, Toulouse, 1994), 52. o. Serge Klarsfeld adatai

84 Poznanski (1994), 685–710. o. „Összefoglalás”